

BİREYSEL BAŞVURUYA KONU EDİLEBİLECEK HAKLAR

Melek ACU*

Anahtar Kavramlar: Bireysel başvurunun tanımı, bireysel başvurunun niteliği, bireysel başvuruya konu edilen haklar ve özgürlükler,

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca yapılan savaşlar ve anlaşmalar bize insanoğlunun varlık mücadelesini vererek, ayakta kalmayı başardığını göstermektedir. İnsanın sahip olduğu hakların gün geçtikçe değişen zamana, gelişen bilim ve teknoloji ile birlikte kapsamı büyümektedir. İnsan haklarındaki evrensellik olgusu kamu gücünün sınırlarını zorlamaktadır. Gelişen insan haklarının ülkemizdeki hukuk sisteminde en son başvurulacağı yolun, bireysel başvuru kurumu olduğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışmada Türk Hukukunda uygulanmaya başlanılan bireysel başvuru hakkının tanım ve niteliklerine kısaca değinilerek, bireysel başvuruya konu edilebilecek hak ve özgürlüklerin, Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır.

BİREYSEL BAŞVURU KAVRAMI, NİTELİĞİ VE İŞLEVİ

Bireysel başvuru, bireyin¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile güvence altına alınmış temel hak ve özgürlükler hakkında ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi² (AİHS) kapsamındaki haklardan ve buna

---

* Anayasa Mahkemesi Raportörü

¹ Birey: Bireyle ilgili olan, bireye özgü olan, ferdi, Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>. Erişim tarihi 20.6.2012

² 18 Mayıs 1954'te sözleşmeyi onaylamış, 28 Ocak 1987'de bireysel başvuru hakkını tanımıştır. Mahkemenin zorunlu yargı yetkisini ise 28 Ocak 1990'da kabul etmiştir. www.kpsshazirlik.net/.../109-turkiye-avrupa-insan-haklari-sozlesmesi

ek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kabul ettiği protokollerde³ düzenlenen haklardan herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurma yoludur.

Bir başka ifadeyle bireysel başvuru kurumu; adli, idarî ve askerî yargının kararlarında ve kamu gücünün işlem ve eylemlerinde, ihmal suretiyle yaptığı müdahalelerde, ihlal iddiasının irdelenerek insan hak ve özgürlüklerinin yargılanmasıdır.

Bireysel başvuru hakkının özü, ihlal iddiasına dayanmaktadır. İhlal⁴ kavramı; temel hak ve özgürlüğün koruduğu alanı, hukuka aykırı işlem, eylem veya ihmal suretiyle müdahale etmektir. Bu bağlamda temel hak ve özgürlük kapsamında bulunan bir davranışın mevzuatta düzenlenen hukuka uygunluk sebebi olmadığı halde kamu gücü tarafından sınırlanması, zorlaştırılmasıdır. Bu sınırlama temel hak ve özgürlüğünü kullanmak isteyen bireyin davranışının yasaklanması veya bu ölçüde olmasa bile idari işlem veya eylem nedeniyle zahmet oluşturmalarıdır.

Bireysel başvuru yolunun ikincil yol olduğunu mevcut yasal düzenlemelere bakarak anlayabiliriz. Anayasa'nın, Anayasa Mahkemesinin "Görev ve yetkileri" başlıklı 148. maddesinin 3. fıkrası "*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından,*

³ 1. Protokol Türkiye tarafından 10.3.1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2. Protokol Türkiye tarafından 21.9.1970 tarihinde yürürlüğe girmiştir, 3. Protokol Türkiye tarafından 21.9.1970 tarihinde yürürlüğe girmiştir, 4. Protokol Türkiye tarafından 9.6.1994 tarihinde imzalanmıştır ancak yürürlüğe girmemiş ve taraf değiliz, 5. Protokol Türkiye tarafından 20.12.1971 tarihinde yürürlüğe girmiştir, 6. Protokol Türkiye tarafından 1.12.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir, 7. Protokol Türkiye tarafından 14.3.1985 tarihinde imzalanmış ancak yürürlüğe girmemiş ve taraf değiliz, 8. Protokol Türkiye tarafından 1.1.1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir 9. Protokol Türkiye tarafından 6.11.1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir, 10. Protokol Strasbourg'da 25.03.1992 tarihinde kabul edilmiş ancak Sözleşmenin tarafı olan tüm ülkeler tarafından kabul edilmediği için yürürlüğe girmemiştir. Protokol, 32. maddede değişiklik öngörmekteydi. Bu düzenleme 11 No'lu Protokol ile gerçekleşmiştir. 11. Protokol Türkiye tarafından 1.11.1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir, 13. Protokol Türkiye tarafından 1.6.2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 14. Protokol Türkiye tarafından 8.8.2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bkz. http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2170:avrupa-insan-haklari-sozlesmesi-ve-eki-protokollerde-yer-alan-haklar-ve-ozgurlukler&catid=47:makaleler&Itemid=125

⁴ İhlal: bozma, zarar verme, yasaya ve düzene uymama, Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.

ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurulabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.” şeklinde düzenlendiği, 3.4.2011 tarihinde yürürlüğe giren 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’un 45. maddesinin 2. fıkrası ise “İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmâl için kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir.” ve 47. maddesinin 5. fıkrası “Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketiildiği tarihten; başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması gerekir...” hükümlerine,

Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü’nün “Başvuru süresi ve mazeret” başlıklı 64. maddesinin 1. fıkrasında “Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketiildiği ve buna ilişkin kararın kesinleştiği tarihten, başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması gerekir.” şeklinde düzenlendiği dikkate alınarak; yasa koyucu, bireysel başvuru hakkını diğer hukuk yolları tüketiildikten sonra kullanılabilineceğini öngördüğünden, ikincil nitelikte anayasal yargı yolu olduğu anlaşılmaktadır. Kişi, bireysel başvuruda bulunarak olağanüstü kanun yoluna gitmiş olmaktadır.⁵ Dolayısıyla bireysel başvuruyu tek cümle ile ifade edersek, Türkiye’deki hukuk platformunda en son uğranılabilecek duraktır, diyebiliriz.

Bireysel başvuruyu özümseyebilmek için olağan kanun yolu ve olağanüstü kanun yolu kavramlarının irdelenmesinde fayda mülahaza edilmektedir. Mahkemelerin verdiği kararlarda; yapılan yanlışlıkların düzeltilmesi ve kanunların uygulanmasında birliğin sağlanması için, kanun koyucu olağan kanun yolunu ve olağanüstü kanun yolunu öngörmüştür.

Olağan kanun yolu teoride çoğunlukla ifade edildiği üzere, mahkemelerin verdiği nihai kararların kesinleşmesine engel olan yoldur.⁶

⁵ Bahadır, Kılınc, Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği, Anayasa Yargısı 25, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2008, s.23.

⁶ Bkz. www.devrinmaydin.com/docs/kanun_yollari.pdf, s.1. http://hukuk.erzincan.edu.tr/dergi/makale/2006_X_2_16.pdf, s.1. Av. Sadak, Murat, Mağdurun Kanun Yollarına Başvuru Hakkı, s.15, <http://www.humanlawjustice.gov.tr/Upload/Dergiler/taad1/68.pdf>. Baki Kuru 1 Ramazan Arslan 1 Ejder Yılmaz, Medeni Usul Hukuku, ders kitabı, Ankara 1986, s. 458.

Olağanüstü kanun yolu ise, mahkemelerin verdiği nihai kararların, olağan kanun yolu izlenerek veya kanun yoluna gidilmeden nihai kararların kesinleşmesi halinde, kanun koyucunun öngördüğü sebepler dahilinde gidilen kanun yoludur.

Kanun yollarının asıl işlevi, ilk veya üst derece mahkemelerince verilen kararların sonuçlarının denetimlerini sağlayan birer araç olmalarıdır. Bu yolun varlığı; hukuk devletinde adaletin gerçekleştirilmesinde ve toplumda kanunların istikrarlı ve en ideal olarak uygulanmasında önemli bir adımdır. Bireysel başvurunun amacı, olağan kanun yollarının bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını gerçekleştirememesi halinde, bu hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamaktır.⁷ Anayasa'nın 7.5.2010 tarihinde yürürlüğe giren 5982 sayılı Kanun'un 18. maddesi ile değiştirilen 148/3. maddesinin özünde hak ve özgürlüklerin daha etkin korunması amacı vardır, diyebiliriz.

Bireysel başvurunun iki önemli işlevi vardır. Birinci işlevi, kişilerin kendilerini ilgilendiren anayasa ve uluslar arası metinler⁸ tarafından teminat altına alınan hakların korunmasını sağlar. İkinci işlevi ise; bireysel başvuru sonucu verilen kararlar aracılığıyla Anayasa'nın uygulanmasından kaynaklanan sorunlara açıklık getirilmesi, toplumsal paradoksların çözümünde, Anayasa'nın yorumlanarak geliştirilmesinde ve Anayasal düzenin korunmasında katkı sağlamasıdır.⁹

Doktrincede ifade edilen diğer bir işlevi de, ülkemiz aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) yapılan başvuruların azalmasına önemli ölçüde katkı sağlayacak olmasıdır.¹⁰ Bu bağlamda ülkemizde yapılan Anayasa değişikliklerinin gerekçesinde bu hususa açıkça yer verildiğini görmekteyiz.¹¹

⁷ M.Yavuz Sabuncu, Selin Esen Arnwine, Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli Türkiye'de Bireysel Başvuru Yolu, Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Sayı 21, s.230.

⁸ Bkz. Kişinin bireysel başvuruda bulunacağı devletin çekince koymadan kabul ettiği Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde düzenlenen haklar ve Protokollerde düzenlenen haklar, v.b.

⁹ M.Yavuz Sabuncu, Selin Esen Arnwine, a.g.e., s.2.

¹⁰ Serap Yazıcı, Yeni Bir Uygulama Olarak Anayasa Şikâyeti-Konuşma, AİHM ve Türkiye II, Anayasa Şikâyeti ve AİHM, Uluslararası Sempozyum, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Yayın No: 8, Ankara, 2010, s. 10

¹¹ bkz. Anayasa'nın 148. maddesinde değişiklik yapan 5982 sayılı Kanun'un gerekçesine.

Bireysel başvurunun diğeri bir işlevi, kamu gücü tarafından temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiğini iddia eden başvurucular, karşılarında muhatap olarak Anayasa Mahkemesini bulduklarında, başvurucular nezdinde hukuk devleti ilkesinin soyut kavramdan çıkarak somuta gerçekliğe dönüşmesi anlamına gelmektedir.¹²

Bireysel başvuruya konu haklar denildiğinde hem Anayasa'da düzenlenmiş hem de Sözleşme'de yer alan haklar anlaşılmalıdır. Sadece Sözleşme'de veya salt Anayasa'da yer alan haklar bireysel başvuruya konu edilemeyecektir. Bu kural ek protokoller için de geçerlidir. Örneğin salt Yedinci Protokol'de düzenlenen sınır dışı etme ile ilgili hükümler Anayasa'da yer almadığından bireysel başvuruya konu edilemeyecek durumlardandır.

Bireysel başvuru kurumu ile daha etkin korunması hedeflenen hak ve özgürlük kavramlarının irdelenerek, içeriklerinin somutlaştırılmasında yarar görülmektedir. Hak ve özgürlük kavramları genellikle bir arada kullanılan ancak birbiri ile karıştırılan kavramlardır. Özgürlük: "Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumudur."¹³ Bireyin devlet veya herhangi bir güç tarafından herhangi bir şey için zorunda bırakılmamasını ifade eder. Hak kavramı ise özgürlük kavramından daha geniş anlamı vardır. Hak, özgürlükteki gibi salt serbest olmayı değil bunun yanı sıra devletten veya toplumdan bazı taleplerde bulunmayı gerektirir. Örneğin eğitim özgürlüğü ile eğitim hakkı birbirinden farklı kavramlardır.¹⁴

Anayasa'da güvence altına alındığı halde AİHS ya da Ek Protokollerde yer almadığından dolayı bireysel başvurunun kapsamı dışında kalacak bazı haklar bulunmaktadır. Bu haklar, Anayasa'nın 48. ve 49. maddelerinde düzenlenen çalışma ve sözleşme özgürlüğü ile çalışma hakkı ve ödevi, 50. maddesinde düzenlenen çalışma şartları ve dinlenme hakkı, 60. ve 61. maddelerinde düzenlenen sosyal güvenlik hakkı, 70. maddesinde düzenlenen kamu hizmetine girme hakkı olarak sıralayabiliriz.

¹² Hakan Atasoy, Türk Hukukunda Bireysel Başvuru Yolu, Türkiye Adalet Akademisi, S.9, s.96.

¹³ Türk Dil Kurumu sitesinden alınmıştır, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay, Uygun, Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Dizisi 3, Ankara, 1996, s. 9

Öte yandan Anayasa'da güvence altına alınan haklardan olduğu halde, AİHS'nde yer almayıp, Türkiye'nin taraf olmadığı 4., 7. ve 12. Protokollerde yer alan birtakım haklar da bireysel başvurunun kapsamı dışında kalmaktadır.

Bireysel başvuruyu düzenleyen 6216 sayılı Kanun'da, bireysel başvuruya konu olabilecek haklar sayma yöntemi ile belirlenmemiştir. Bireysel başvuru kurumunun sınırlarını anlamak için bu hakların çoğunun sayılmasında ve kısaca açıklanmasında yarar görülmektedir.

BİREYSEL BAŞVURU KONUSU OLABİLECEK HAKLAR

1- Yaşama Hakkı: İnsana ait en temel haktır. Evrensel veya bölgesel uzlaşma ile oluşan belgelerde yaşam hakkının, insan hakkı olduğu vurgulanır. Evrensel kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin (İHEB) 3. maddesi,¹⁵ bölgesel bazda AİHS'in 2. maddesi buna örnektir. AİHS'in 2. maddesinde ifade edilen ölüm cezalarının infazı dışında kişinin yaşama hakkına dokunulamayacağı düzenlenmiştir. Daha sonraki zamanlarda ek Protokoller'de yapılan düzenleme ile, 2. maddenin ilk fıkrasında ölüm cezasına izin veren hüküm ilga edilmiştir. Altıncı Protokol sadece savaş ve çok yakın savaş tehlikesi zamanlarında işlenen suçlarda ölüm cezasına izin verirken Onüçüncü Protokol, ölüm cezasını istisnasız olarak tamamen kaldırmıştır.

Sözleşme'nin 2. maddesinin ikinci fıkrasında yaşama hakkının ihlali sayılmayacak durumlar belirlenmiştir. Buna göre somut olayın gerektirdiği mutlak zorunlu olanı aşmayacak ölçüde güç kullanılarak; kişiyi yasa dışı şiddetten koruma eylemlerinde, meşru dairede kişinin yakalanmasını sağlama veya tutuklu kişinin kaçmasını önleme eylemlerinde veya bir isyanın yasaya uygun olarak bastırılması sırasında meydana gelen ölümlerin, yaşama hakkının ihlali olarak kabul edilmemektedir.

Diğer taraftan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde, 7 Mayıs 2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun ile Anayasa'nın 38. maddesinde yapılan değişiklik sonucunda ölüm cezası, Türk Hukuk Sisteminden tamamen kaldırılarak, bu konuda Sözleşme ile uyum sağlanmıştır.

¹⁵ Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 3. maddesi şöyledir: "Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır", <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf>.

Sözleşme'nin 2. maddesinde açıklıkla ifade edilmediği halde AİHM'in kararları yorumlanarak yaşama hakkının, devlete üç tür yükümlülük yüklediği kabul edilmektedir.

Birincisi kamu görevlisinin kişiyi kasten öldürmemesi, ikincisi ise; devletin kişinin yaşama hakkını kendisine ve diğer unsurlardan gelecek tehditlere karşı gerekli tedbirleri alarak hukuk yoluyla koruması ve üçüncüsü devletin kişinin ölümüne sebebiyet verenleri tespit ederek, cezalandırılması için etkili soruşturma yapma yükümlülükleridir.

Öldürmeme yükümlülüğü; kolluk kuvvetlerinin kanun uyarınca güç kullanmaları gerektiği durumlarda dahi, mutlak olarak gerekli olandan fazla güç kullanmayı önleyerek, yaşama hakkını güvence altına almayı hedefler.¹⁶ Devletin yaşamı koruma yükümlülüğü kapsamında gözaltı, cezaevi veya zorunlu askerlik hizmeti sırasında kişinin kendi isteğiyle bile olsa, intiharına karşı gerekli tedbirleri devletin alması beklenmektedir.¹⁷ Anayasa Mahkemesinin yaşama hakkının ihlali iddiasıyla yapılan başvurularda, AİHM'in belirlediği bu esasları dikkate alacağı düşünülmektedir.

Anayasa'nın 15/2. maddesinde de; savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler haricinde kişinin yaşama hakkına dokunulamayacağı düzenlenmiştir. Anayasa'nın 17/1. maddesinde "*Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir*" denilmektedir. Bu cümle ile yaşama hakkı diğer bazı haklarla birlikte ifade edilmiştir. "*Maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkı*" Sözleşmenin 3. maddesinde düzenlenen "*işkence yasağı*" ve 8. maddesinde düzenlenen "*özel ve aile hayatına saygı*" ve 9. maddede düzenlenen "*düşünce, vicdan din özgürlüğü*" hakları ile birlikte veya kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

Anayasa'nın 17/4. maddesinde; meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması,

¹⁶ Osman, Doğru, ve Atilla, Nalbant, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, 1. cilt, Şen Matbaa, Ankara, 2012, s. 14.

¹⁷ Bkz. AİHM'nin Salman.Türkiye: Başvuru No: 21986/93, 27.6.2000 tarihli karar, Paul ve Audrey Edwards. Birleşik Krallık: Başvuru No: 46477/99, 14.3.2002 tarihli karar, Kılınc ve Diğerleri -Türkiye: Başvuru No: 40145/98, 7.6.2005 tarihli karar, www.echr.coe.internet sitesinden ulaşılabilir.

sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun izin verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiillerinin, yaşama hakkını ihlal etmediği düzenlenmiştir.

Yaşama hakkını düzenleyen metinlerde kullanılan “herkes” tabiri ile bu hakkın insana mahsus olduğu, hayvanların yararlanamayacağı anlaşılmaktadır. İnsanın doğumla mı? Hayata başladığı¹⁸, cenin iken yaşama hakkına sahibi olup olamayacağı, kürtajın ceninin yaşam hakkını ihlal edip etmediği konularında Avrupa’da ortak bir kabul olmadığından, AİHM bu konuyu, ulusal makamların cevabını vereceği bir sorun olarak görmektedir.¹⁹

Yaşama hakkının korunması, evrensel belgeleri kabul eden devletler açısından bir yükümlülüktür. Bu yükümlülük hem negatif yükümlülük yani müdahale etmeme, ihlal etmeme, yani devletin bizzat ölümüne neden olmaması, hem de pozitif yükümlülüktür. İnsan haklarını koruyarak özellikle yaşamı riskte olanlar için bu riski devletin bertaraf etmesine yönelik uygun önlemleri alma yükümlülüğüdür.

Yaşam hakkının ihlali iddiasını somutlaştırmak amacıyla bireysel başvuruya konu yapılan olaylardan bazılarını sayabiliriz; güvenlik görevlilerince yürütülen operasyonlar sırasında planlama eksikliğinden veya tedbirini yeterince alınamaması veya orantısız eylem nedeniyle oluşan ölüm vakıaları,²⁰ özgürlüğünden mahrum bırakılan kişilerin devletin kontrolü altında iken ölmesi yani kişi diğer mahpusların saldırısı nedeniyle ölmüş olsa bile yine devletin pozitif yükümlülüğü söz konusu olacaktır. Özellikle göz altında iken ölüm vuku bulmuşsa,²¹ keşif, yer gösterme gibi adli delillerin toplanmasında, yani devletin

¹⁸ Yargıtay; “kimse” sıfatının çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda kazanılabileceğinden bebeğin doğum sırasında ana karnından tam olarak doğmadan ölmesi sebebiyle “kimse” sayılmayacağına karar vermiştir. 9. Ceza Dairesi 2008/16443 E.N , 2008/14064 K.N., Karar Tarihi:24.12.2008, <http://www.kararara.com/yargitay/9cd/k2004.htm> (Erişim Tarihi:03.08.12)

¹⁹ Bkz. AİHM nin VO. Fransa;Başvuru No: 53924/00, 8.7.2004 tarihli karar, A. , B. Ve C. *İrlanda*; Başvuru No:25579/0516 Eylül 2010 tarihli karar, *Tysiac v. Polonya*; Başvuru No:5410/03 20 Mart 2007 tarihli karar, www.echr.coe.int

²⁰ Gül / Türkiye, 14 Aralık 2000 tarihli karar, Başvuru no.22676/93, www.echr.coe.int, 27.4.2013.

²¹ Salman / Türkiye, 27 Haziran 2000 tarihli karar, Başvuru no.21986/93, paragraf.99, www.echr.coe.int, 27.4.2013

öncelikli olarak güvenliği sağlaması gerektiği durumlarda ölüm vuku bulmuşsa, yaşama hakkının ihlali iddiasıyla bireysel başvuru yapılabilir olacaktır. Henüz Anayasa Mahkemesinin bu konuda içtihadı olmadığı için AİHM'nin içtihatlarından örneklenmektedir.

Ümraniye çöplüğünün patlaması, dere yatağına imar izni verilerek sel nedeniyle oluşan ölümlerde yani çevresel felaketlerde, sosyal güvencesi olmadığı için acil hastaların hastaneye kabul edilmemesi nedeniyle ölüm gerçekleştiyse, devletin sağlık tedbirini alması gereken durumlarda ihmali var ise yaşama hakkı bireysel başvuruya konu edilebilecektir. Devletin etkili soruşturma görevinin usulünce yerine getirmede olduğu durumlarda yaşama hakkının ihlali söz konusudur. Özellikle güvenlik görevlileri ile vatandaşın taraf olduğu olaylarda Cumhuriyet Savcısının yönettiği soruşturma döneminde tüm delillerin usulünce toplanması, etkili ve usulünce yapılan soruşturma ile failin bulunup yargılanmasının sağlanması, devletin asli görevlerindedir.²²

2- İşkence Yasağı: İşkence eyleminin ayrıntılı tanımının yapıldığı İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme'nin²³ 1. maddesine göre işkence; *"bir kişi üzerinde kasıtlı biçimde uygulanan ve o kişiden ya da üçüncü bir kişiden bilgi edinmek yahut itiraf elde etmek; o kişinin ya da üçüncü bir kişinin gerçekleştirdiği yahut gerçekleştirdiğinden şüphelenilen eylemden ötürü onu cezalandırmak ya da o kişiyi ya da üçüncü kişiyi korkutmak yahut yıldırmak, sindirmek için; ya da ayrımcılığın her hangi bir türüne dayanan herhangi bir nedenle, bir kamu görevlisi ya da resmi sıfatla hareket eden bir başka kimse tarafından bizzat yahut bu kimselerin teşviki ya da rızası yahut da bu eylemi onaylaması suretiyle yapılan ve gerek fiziksel gerekse manevi, zihinsel ağır acı ve ıstırap veren her hangi bir eylemdir."²⁴ şeklinde belirlenmiştir.*

²² Ahmet Özkan ve Diğerleri / Türkiye, 6 Nisan 2004 tarihli karar, Başvuru no.21689/93, www.echr.coe.int

²³ İşkence kavramının tanımının yapıldığı bu Sözleşme, 10 Aralık 1984'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edildi ve 26 Temmuz 1987'de yürürlüğe girdi, <http://www.un.org/documents/ga/res/39/a39r046.htm>.

²⁴ İşkence kavramının tanımı hakkında daha fazla bilgi için, bkz. APT, The Definition of Torture: Proceedings of an Expert Seminar, Cenevre, APT, 2003 ve Rodley, Nigel, *The Treatment of Prisoners under International Law*, Oxford Uni. 1999, s. 75-107.

18 Bkz. AİHS'nin 3. maddesi şöyledir: "Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz." <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64>.

Diğer bir deyişle işkence; bir kamu görevlisi tarafından veya resmi bir sıfatla hareket eden kimsenin teşviki veya gizli ya da açık onayı ile yapılan acı veren eylemdir. Söz konusu eyleme işkence diyebilmek için nirengi noktası, kamu görevlisi tarafından veya kamu görevlisinin bilgisi dahilinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Eylemi yapan kamu görevlisi değilse, uluslar arası suç olan işkence suçundan bahsedilemez. Eylemin niteliğine göre mevzuat uygulanarak sorumlu olan yargılanır.

Anılan maddenin ikinci fıkrasında kanuna uygun yaptırımların sadece uygulanmasından doğan veya bu yaptırımların kendisinde var olan yahut arızı biçimde oluşan acı ve ıstırapın işkence olarak tanımlanamayacağı düzenlenmiştir.

AİHS.'in 3. maddesinde,²⁵ İHEB.'in 5. maddesinde, v.b. işkenceye karşı sözleşmelere taraf devletler tarafından yerine getirilmesi için işkenceyi önlemeyi, engellemeyi amaçlayan yükümlülükler içerir.

Anayasa'nın 17. maddesinde tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamayacağı; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamayacağı, kimseye işkence ve eziyet yapılamayacağı; kimsenin insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamayacağı düzenlenmiştir. İşkence, insanların ruhlarına ve duygularına çoğu kez onarılamaz zararlar verirken, bedenlerini aşağılayarak insanın insan olma özelliğini yok eder.

Bu düzenleme bana göre en önemli anayasal ilke olan insan onurunun hukuksal değerini korumayı amaçlamıştır. Anayasa Mahkemesinin bir kararında insan onuru kavramı şöyle tanımlanmıştır; "*insanın ne durumda ve hangi koşullar altında olursa olsun salt insan olmasının kazandırdığı değer tanınmasını ve sayılmasını ifade etmektedir. Bu öyle bir davranış çizgisidir ki, ondan aşağı düşünce ve davranış ona muhatap olanı insan olmaktan çıkartmaktadır.*"²⁶

²⁵ 19 Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 3. maddesi şöyledir: "Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez." <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64>.

²⁶ Anayasa Mahkemesi E.1963/132, K.1966/29, 28/6/1966, AMKD. S.4, s. 187.

Devlet bireyi işkenceye karşı korumak için hukuki ve fiili tedbirler almak zorundadır. Hukuki tedbirlerin en önemlisi, devletlerin işkence suçunu cezalandıran normları²⁷ düzenleyerek uygulamalarıdır. Fiili tedbirlerden önemli birkaçı; kamu görevlisinin şiddet veya ihmeline karşı kişiyi korumak amaçlı kamera sistemi kurma, gözaltında, tutukevinde veya cezaevinde insanî yaşama koşullarını sağlama, çocuk şüpheli ve sanıkların büyüklerin kaldığı yerde tutulmaması sayılabilir.

Yasa koyucu işkence suçu faileri için çok daha ağır cezalar öngörseydi bile, toplum bilinçlendirilmedikçe ve özellikle kanunları uygulayan kamu görevlileri eğitilmedikçe işkence suçları artarak bireysel başvuru konusu olmaya devam edeceği, unutulmamalıdır.

3- Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasası: Anayasa'nın 18. maddesinin ilk cümlesinde hiç kimsenin zorla çalıştırılmayacağı, angaryanın yasak olduğu, belirlenmiştir. İkinci cümlesinde "*Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalışmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz.*" denilerek AİHS'in 4. maddesindeki²⁸ düzenleme ile aynı içeriktedir.

"Zor" kelimesi; cebir zorunluluk, sıkıntı, üzüntü anlamlarında tanımlanmıştır.²⁹ "Angarya" kelimesi; bir kimseye veya bir topluluğa zorla ücret vermeden yaptırılan iş, yükleni, kölelik düzeninde köylünün

²⁷ 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 94. maddesinde işkence suçunu işleyenler için 3 yıldan 12 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür

²⁸ Bkz. AİHS'nin 4. maddesi şöyledir:

"1. Hiç kimse köle ya da kul durumunda tutulamaz
2. Hiç kimse zorla çalıştırılmaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz.
3. Aşağıdaki haller, bu madde anlamında "zorla çalıştırma ya da zorunlu çalışma" sayılmaz:

a) Bu Sözleşme'nin 5. maddesinde öngörülen koşullara uygun olarak tutulu bulunan bir kimseden, tutulu bulunduğu sırada veya şartlı tahliyeden yararlandığı süre içinde olağan olarak yapması istenilen bir iş;

b) Askeri nitelikli herhangi bir hizmet veya vicdanî reddin meşru sayıldığı ülkelerde, vicdanî reddi seçen kişilere zorunlu askerlik hizmeti yerine gördürülebilecek başkaca bir hizmet;

c) Toplumun hayat veya refahını tehdit eden kriz veya afet hallerinde gerekli görülen her hizmet;

d) Olağan yurttaşlık yükümlülükleri kapsamına giren her türlü çalışma veya hizmet." <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64>

²⁹ Kelimenin daha geniş anlamı için; bkz. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

derebeyine zorunlu yaptığı ücretsiz hizmet, olarak tanımlanmıştır.³⁰ Zorunlu çalıştırma ile angarya terimleri hukuken eş anlamlı değildir. Zorunlu çalışma kavramı angaryadan daha geniş ve kapsayıcıdır.

Anayasa Mahkemesinin bir kararında “angarya” kavramını şöyle tanımlamıştır: “Angarya” mükellef olmadığı halde vatandaşa zorla iradesi harici bir iş yaptırılması demek” tir.³¹ Bu niteliği ile angarya kavramı, ücreti ödenen mecburi çalıştırma kavramından tamamıyla ayrılmaktadır. Zorla çalıştırma ve angaryada çalışma mecburiyetinin olması ortaktır ancak zorla çalıştırmada karşılıklı angaryada ise karşılıksız olması, iki kavram arasında ayırıcı noktadır.

Zorunlu çalıştırma ve angaryanın geleneksel uygulamaları yanında günümüzdeki uygulamaları de bütün insan hakları belgelerinde ve özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerinde³² zorunlu çalışma sayılmış ve yasaklanmıştır.

4- Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı; Anayasa’nın 19. maddesinde “kişi hürriyeti ve güvenliği” başlığı altında bu hak düzenlenmiştir. Kişi özgürlüğü fiziki olarak hareket edebilme, beden olarak gidip gelme, yer değiştirme özgürlüğüdür. Kanun koyucu kamu gücü kullanılarak kişi özgürlüğüne hangi durumlarda müdahale edileceğini ayrıntılı düzenleyerek, bu hakka verdiği önemi göstermektedir. Anılan madde, kişi özgürlüğü ve güvenliğinin korunması ilkesi ile birlikte kişi özgürlüğü ve güvenliğini korumak için alınan önlemleri içermektedir.

Kişinin özgürlüğünün korunması iki sebeple önem arz eder. Birinci sebep, kişinin temel haklarını kullanabilmesi özgür olmasına bağlıdır. Örneğin mülkiyet hakkı, eğitim ve öğrenim hakkı, seçme seçilme hakkı gibi haklar kişi özgür olduğunda gelişip, yaygınlaşabilmektedir. İkinci sebep, kişi özgür olmadığından yani ceza veya tutuk evlerinde yaşayabileceği tehlikelerdir.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının AHİS’in 5. maddesindeki şekliyle³³ ayrıntılı düzenlenmesinin nedeni, kişilerin keyfi olarak ya-

³⁰ Kelimenin daha geniş anlamı için; bkz. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

³¹ 6.3.1964 tarihli 1963/358 Esas, 1964/17 Karar sayılı karara <http://www.anayasa.gov.tr/>, kararlar bilgi bankasından ulaşılabilir.

³² Sözleşme metinleri için bkz. <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/sozlesmeler.htm>

³³ Bkz.AİHS’nin 5. maddesinin metnine,

kalanması ve tutuklanmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.³⁴ Kişinin maddi manevi varlığına yönelik yapılan müdahaleler, özgürlüğü kısıtlı iken yani tutuklu veya gözaltında iken yaşanılsa bile bu durum, AHİS'in 5. maddesi kapsamında kabul edilmeyerek, 3. maddede düzenlenen işkence yasağı kavramı içerisinde görülmektedir. İnsanların birbirini özgürlükten mahrum bırakması AHİS'in 5. maddesi veya Anayasa'nın 19. maddesi kapsamında değerlendirilemez. Yani kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma suçunun mağduru "benim özgürlük ve güvenlik hakkım ihlal oldu" diyerek bireysel başvuruda bulunsa bile, bu iddia söz konusu hak kapsamında yorumlanamaz. Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, genel anlamda devlet organlarından kaynaklanan sınırlamalara karşı uygulanmaktadır.³⁵ Adli, idarî ve askerî kurumların eylemleri nedeniyle bu özgürlük sınırlandığında, bireysel başvuru yoluna başvurulabilecektir.

Kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkına yönelik kamu gücü tarafından yapılan müdahale, hukuki yani şekil ve esas bakımından kanunlara uygun olmalıdır. Müdahalenin kanuna uygun olması yalnız başına yeterli değil, aynı zamanda kanunların ruhu ve amacı ile uyumlu yani keyfi olmaması gerekmektedir. Örneğin gözaltına alınma kaydının olmaması halinde gözaltına alınan kişinin geleceği, kolluğun insafına terk edilmiş demektir. Salt özgürlüğün kısıtlandığı an değil, salıverilmesine dair kayıtların da açık, çelişkiden uzak olması gerekmektedir.

Yakalama, tutuklama, adli kontrol uygulaması, eğitim, ıslah veya tedavi amacıyla kişinin tutulması vb. kişinin özgürlüğünü yoksun bırakan tedbirlerdir. Kişinin özgürlüğünü sınırlayan, yoksun bırakan işlemlerin, öncelikle hakim kararına dayanması ilkesi hukukumuzda esastır. Suç işlediği şüphesi altında olan kişilerin gözaltına alınarak özgürlüğünün kısıtlanması, Cumhuriyet Savcısı'nın emri ve denetimine tabidir. Hem mahkûmiyet kararları hem de kişinin özgürlüğünü sınırlayan kararların gerekçeli olması zorunludur.

5- Adil Yargılanma Hakkı; Herkesin, önceden belirli olan hukuk kuralları karşısında, dürüst bir yargılama sürecinden geçerek yargı-

³⁴ A.Feyyaz, Gölcüklü, A.Seref, Gözübüyük, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, 2003, s. 221.

³⁵ Gölcüklü, Gözübüyük, a.g.m., s. 222.

lanmasının sağlanmasıdır.³⁶ Kişinin hem özel hukuk mahkemelerinde ve idare mahkemelerinde hem de ceza mahkemelerindeki yargılanmasında uyulacak esasları düzenlemektedir. Ancak kişinin taraf olduğu her türlü dava değil, AHİS'in 6. maddesinde ilk cümlesinde ifade edildiği gibi medeni hak ve yükümlülükler ile ilgili olan davalar bu kapsamdadır. Adil yargılama³⁷ yapabilmek için; “yargı yeri önünde hak arama hakkı,” “yasalar ve yargı yerleri önünde eşit olma hakkı,” “kanunla kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından yargılanma hakkı,” “makul sürede (gereksiz gecikme olmaksızın) yargılanma hakkı,” “aleni duruşma hakkı, gerekçeli karar hakkı,” “hakkaniyete uygun yargılanma (adil duruşma) hakkı” ve “duruşmada hazır bulunma hakkı” gibi hakların sağlanmış olması gerekir.

AHİS'in 6. maddesinde düzenlenen bu hak, Anayasa'nın 36. maddesinde herkesin adil yargılanma hakkına sahip olduğu anayasal teminat altına alınmıştır. Anayasa'nın 38. maddesinde suç ve cezalara ilişkin esaslar düzenlenerek, adil yargılanma ilkesini oluşturan unsurlar kurallaştırılmıştır. Anayasa'nın 138. maddesinde mahkemelerin bağımsız olduğu, hakimlerin görevlerinde bağımsız olduğu vurgulanarak adil yargılanma kurumunun olmazsa olmaz koşulu olan yetkili ve bağımsız mahkeme tanımlanmıştır. Anayasa'nın 142. maddesinde bağımsız mahkemenin kanunla kurulacağı düzenlenmiştir.

Adil yargılama demokratik ve adil toplum hayatının vazgeçilmezidir, diyebiliriz. Makul süre kavramında “Makul” kelimesi ile ifade edilmek istenen hususun; hukukun temelinde yer alan “sosyal bakımdan kabul edilebilir davranışların sınırı”nı belirlediği, ileri sürülmektedir.³⁸ Adil yargılanma hakkı kapsamında makul sürenin belirlenmesinde her davanın niteliği, başvurunun davanın uzamasına katkısının veya çabasının olup olmadığı, adli ve idarî mercilerin tutumu, başvurunun yitirdiği hakların niteliği bir arada değerlendirilmelidir.

³⁶ Muhammet, Özkes, “Oyun Teorisi-Hukuk Uygulaması ve Adil Yargılanma Hakkı”, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi, 14. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2005, s. 82.

³⁷ Adil yargılama hakkı; silahlarda eşitlik ilkesi, çelişmeli yargılanma ilkesi, yargılamaya etkili katılma hakkı, delillere ilişkin ilkeler, davanın düzgün bir şekilde incelenmesi hakkı, gerekçeli karar haklarını kapsamaktadır.

³⁸ Feyyaz, Gölcüklü, “Yargılama Makamları Önünde Makul Süre”, İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Mayıs-Eylül 1991, C:I, S:2-3.

Bireysel başvurularda adil yargılanma hakkı irdelenirken, örneğin bu dava ceza yargılaması ise başvuruçunun küçük olup olmadığı, yargılanılan suçun niteliği, örgütlü suç veya kompleks suç olup olmadığı, sanıkların sayısı, bir arada değerlendirilerek başvuruçunun hakkının ihlal edilip edilmediğinin belirleneceği düşünülmektedir.

6- Suç ve Cezaların Kanuniliği; Anayasa'nın 15/2. maddesinde masumiyet ilkesi düzenlenmiştir. Hakkında suç iddiası bulunan kişinin, adil bir yargılanma sonucunda suçluluğu mahkemenin mahkûmiyet kararı ile saptanıncaya kadar, masum sayılacağı öngörülmektedir.

Doğal afetler ve savaş hukukuna uygun fiiller nedeniyle oluşan ölümler dışında hiçbir kimsenin yaşama hakkına, maddi manevi bütünlüğüne müdahale edilemeyeceği, düzenlenmiştir. Suç ve cezaların geçmişe yürütülemeyeceği ilkesi ya da ceza kanunlarının geçmişe uygulanmaması kuralı, suç ve cezanın kanuniliği ilkesi ile bağlantılı bir kuraldır. Bir fiilin suç olarak kabul edilmesi ve cezalandırılabilmesi için, söz konusu fiilin ve o fiil için verilecek cezanın açıkça kanunda gösterilmesinin yanında, bu kanunun fiilin işlenmesinden önce yürürlükte olması aranmaktadır. Lehe olan kanunun geçmişe uygulanması ilkesi ceza kanunlarının geçmişe uygulanması yasağının bir istisnasıdır. Bu istisna Anayasa'nın 38. maddesinin birinci fıkrasının 2. cümlesinde "*kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş cezadan daha ağır bir ceza verilemez*" şeklinde zımnen düzenlenmiştir. Anayasa'nın bu maddesi açıkça sonradan yürürlüğe giren ve sanığın lehine olan kanunun uygulanması gerektiğini düzenlememektedir. Bununla beraber bu durumu da yasaklamamaktadır.³⁹ Böylelikle 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun, 7. maddesinde suçun işlendiği zamanda yürürlükte bulunan kanun ile sonradan yürürlüğe giren kanun arasında sonuçları farklı ise sanığın lehine olan kanunun uygulanıp infaz edileceği düzenlenmiştir.

AİHS'in 7. maddesinde suç ve cezaların kanuniliği ilkesi öngörülerek keyfi yargılama yapılmasını, haksız mahkûm etmelerin ve cezalandırmaların önlenmesi amaçlanmaktadır. Kanunilik ilkesi kapsamı-

³⁹ Beytullah, Özer, "1982 Anayasası'nda suç ve cezalara ilişkin esaslar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bölümler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Anayasa Hukuku Bölümü, Ankara, 2008, s.42.

na, yazılı olmayan hukuk, içtihat hukuku da girmektedir.⁴⁰ Söz konusu hukukta aranan koşul; öngörülebilir ve ulaşılabilir olmasıdır.⁴¹

7- Özel Yaşama, Aile Yaşantısına, Konut ve Haberleşme Özgürlüğüne Saygı: Özel hayatın gizliliği kavramının tanımlarındaki ortak hususun *“başkalarınca öğrenilmesi istenilmeyen kişiye ait hususlar”* olduğu görülmektedir.⁴²

Anayasa'nın 20. maddesi ile kişinin özel hayatının ve aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağı, kişinin özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı düzenlenmiştir. Özel hayat; bireyin kişiliğini geliştirip özgürce yaşayabileceği, diğer insanlarla ve dünya ile iletişim kurabileceği alandır. Aile hayatı, kişinin yakınları ile hayatını paylaştığı, devletin müdahale edemeyeceği kişilere özgü olan alandır.

Anayasa'nın 21. maddesinde hiç kimsenin konutuna dokunulamayacağı, belirtilen sınırlama durumları oluştuğunda konut gibi özel bir yere girilebilmesi için hakim kararının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Konut, kişinin özel hayatını ve aile hayatını yaşadığı sınırlı fiziki mekandır. Bu maddede özel sınırlama sebepleri olarak millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması, kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması halinde konut dokunulmazlığı hakkının sınırlanabileceği düzenlenmiştir.

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 119. maddesi gereğince gecikmesinde sakınca bulunan hallerde örneğin delillerin gizlenip, değiştirilme, karartma şüphesi var ise, öncelikle Cumhuriyet Savcısı'nın yazılı emri ile, Cumhuriyet Savcısı'na ulaşamadığı durumlarda kolluk amirinin yazılı emri üzerine kolluk görevlilerince arama yapılır ve bu durum derhal ilgili Cumhuriyet Savcısı'na bildirilir. Anayasa koyucu, konut dokunulmazlığına verdiği önemi göstermek ve bu hakkı bir suçun aydınlatılmasına dair adlî işlemler sürecinde teminat altına

⁴⁰ Avrupa Konseyini oluşturan 47 ülkenin hukuk sistemleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle kanunilik ilkesini şekli anlamda anlamamak gerekir.

⁴¹ Yasemin, Özdek, *“İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye”*, TODAİE Yayınları, Ankara, 2004. s. 218.

⁴² Ersan, Şen, *“Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması”*, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş. İstanbul, 1996, s.7.

almak için hakim kararını esas almıştır. Adli işlemlerdeki kamu yararı ile konut dokunulmazlığı hakkındaki kişinin özel alanına girme arasında dengeyi, hakim gerekçeli kararıyla kuracaktır.

Anayasa'nın 22. maddesinde haberleşme hürriyeti düzenlenmiştir. Haberleşme hürriyetine herkesin sahip olduğu ve bu hürriyetin gizliliğinin esas olduğu, yapılacak müdahale için hakim kararının olması ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Anayasa'nın 20., 21. ve 22. maddelerinde düzenlenen haklara müdahalenin gerekçesini ve müdahalenin yapılma usulünü, 13. maddede ise temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması başlığı altında müdahalede uyulması gereken hususlar düzenlenmiştir.

Anayasa'nın 26. maddesinde⁴³ düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanabileceği durumları tek tek anayasa koyucu saymıştır.

Türk Hukuku'nda özel hayatın gizliliği ve korunmasına dair kanun düzeyinde özel hukuk alanında Türk Medeni Kanunu'nda, Borçlar Kanunu'nda düzenlemeler vardır. Özel hayatın kamu hukukunda korunmasına yönelik, 5237 sayılı Kanun ve 5271 sayılı Kanun'da düzenlemeler mevcuttur.⁴⁴

AİHS'in 8. maddesinde⁴⁵ düzenlenen bu hakka ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi konuyla ilgili olarak verdiği kararlarında, kişinin bedeni ve sosyal kimliğini, ismini, vücut bütünlüğü ve manevi bütünlüğünü, şahsi bilgilerini, şahsına özgü alanını, iş ilişkilerini, dış dün-

⁴³ Bkz. Anayasa'nın 26. maddesine, <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/>.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 23., 24., 25., 26. ve 27. maddelerine, Borçlar Kanunu'nun 49. maddesine, 5237 sayılı TCK'nun 132 ile 140. maddeler arasındaki düzenlemeler, 5271 sayılı CMK'nun 75 ile 82. maddeler arasındaki düzenlemeler, 116 ile 134. maddeler arasındaki düzenlemeler, 135 ile 140. maddeler arasındaki düzenlemeler, v.b. <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/>, sitesinden ulaşılabilir.

⁴⁵ Bkz. AİHS'nin 8. maddesi şöyledir:

“Özel hayatın ve aile hayatının korunması

1. Her şahıs hususi ve ailevi hayatına, meskenine ve muhaberatına hürmet edilmesi hakkına sahiptir.

2. Bu hakların kullanılmasına resmi bir makâmın müdahalesi demokratik bir cemiyette ancak milli güvenlik, âmme emniyeti, memleketin iktisadi refahı, nizamın muhafazası, suçların önlenmesi, sağlığın veya ahlâkın ve başkasının hak ve hürriyetlerinin korunması için zaruri bulunduğu derecede ve kanunla derpiş edilmesi şartıyla vuku bulabilir. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64>

yada diğer insanlarla ilişki kurup geliştirmesini, kişiliğinin gelişmesini ve moral gelişimini, sosyal faaliyetlerini, özel hayatına ilişkin bilgilerin açıklanmasını “özel hayat” kavramı kapsamında değerlendirmektedir.⁴⁶

8- Düşünce, İfade, Din ve Vicdan Hürriyeti Anayasa'nın 25. maddesi ile kimsenin düşüncesini açıklamaya zorlanamayacağı düzenlenmiştir. Düşüncenin hiçbir sınır olmadan edinilebilmesi, kişinin düşüncesini geliştirilebilmesi ve düşüncesinden dolayı kınanmaması bu özgürlüğün özüdür. Düşünce, insanı diğer canlılardan ayıran ve salt insana has özelliktir. Descartes “*düşünüyorum o halde varım*” diyerek insan ile düşünce arasındaki olmazsa olmaz ilişkiyi ifade etmiştir.⁴⁷ Anayasa'nın 25. maddesi ve 15/2. maddesinde düşünce ve ifade hürriyeti düzenlenmiştir.

“Vicdan” kavramının lügat anlamı; “*kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten, kişinin kendi ahlak değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güç*”⁴⁸ olarak tanımlanmıştır. Anayasa'nın 24. maddesinde “*Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz.*” cümleleri ile; herkesin inanma özgürlüğünün varlığı kadar inanmama özgürlüğünün varlığı da anayasal teminat altına alınmaktadır.

Dinin açığa vurulması konusunda Anayasa'nın 14. maddesindeki sınırlar öngörülmüştür. Ayrıca din özgürlüğünün devleti ve milleti bölmek veya insan haklarına dayanan, demokratik, laik cumhuriyeti ortadan kaldırmak hedefi ile kullanılmayacağı vurgulanmıştır.

AHİS'in 9. maddesinin ilk fıkrasında herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğunu, din ve inancını değiştirme özgürlüğüne de sahip olduğunu, din ve inancını açığa vurma özgürlüğünü, bu hak kapsamında düzenlemiştir. Buradaki “*din ve inancı açığa vurma özgürlüğünü*” kişinin inancı nedeniyle davranışlarının dış dünyada algılanabilmesi, dışa vurması (toplu ibadet yapma, ayin yapma, uygulama ve öğretim vb) olarak anlamak gerekmektedir. İnancını söz ile ifade etmesi, Sözleşme'de yer alan diğer haklar kapsamına girebilecektir.

⁴⁶ Sultan, Üzeltürt, 1982 Anayasası ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine Göre Özel Hayatın Gizliliği Hakkı, Beta Yayınları, 2004, İstanbul, s. 171.

⁴⁷ Niyazi M., Öktem, *Özgürlük Sorunu ve Hukuk*, İstanbul, 1977, s.56-57.

⁴⁸ Bkz. <http://tdkterim.gov.tr/bts/sitesinden> alınmıştır.28.11.2012

İfade özgürlüğü, özel hayata ve aile hayatına saygı, toplantı ve dernek özgürlüğü, vs.

Anılan maddenin ikinci fıkrası, din ve inancı açıklama özgürlüğünün bazı sebeplerle sınırlandırılmasını izin vermektedir: Kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlık veya ahlak ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır.

9- Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti: Düşünceyi ifade hürriyeti, kişinin bilgiyi, fikri, haberi ulaşma, alma, araştırma, öğrenme, özgürlüğünü sahip olması ile başlayarak, kendi düşüncesini oluşturup, geliştirebilmesi ile devam eden süreçtir. Birey sahip olduğu düşünce nedeniyle dışlanma, horlanma veya tehdit görme kaygısını yaşamamalıdır. İfade özgürlüğünün kullanılmasında bilginin doğru olup olmadığı, içeriği önemli değildir. Açıklanan her türlü fikir nerede ve nasıl açıklanmış olursa olsun bu hürriyetin, koruma alanına girmektedir.⁴⁹ İncancını ve düşüncelerini açıklamaya zorlanmaması güvencesinin sağlanması, hedeflenmiştir.

Bir sonraki aşama fikirlerini her türlü, salt söz ve yazı ile değil, sembolle, sanatla dış dünyaya açıklama ve yayma hürriyetidir. Anayasa koyucu bu özgürlüğü, genel olarak Anayasa'nın 26. maddesinde "*düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti*" başlığı altında tanımlamıştır. Anayasa'da düzenlenen bilim ve sanat hürriyeti, basın ve yayınla ilgili düzenlemeler, radyo ve televizyon yayıncılığına ilişkin düzenlemeler, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin farklı boyutlardaki görünümleridir.

Sözleşme'nin 10. maddesinin ilk fıkrasında "*herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir.*" denilmektedir. Bu özgürlük demokratik toplumun olmazsa olmaz koşuludur. Herkes kavramının içinde tüzel kişiler, insan toplulukları, devlet dışı her türlü teşekkül girmektedir.⁵⁰ AİHM. bu özgürlüğü oldukça geniş yorumlamaktadır. Yazılı basın, radyo, TV., sinema gibi ifade araçları bu madde kapsamındadır. İfadenin politik, ticari, sanatsal görünümleri de bu alana dahildir. Örneğin AİHM, düşüncenin yayılma araçlarına yapılacak kısıtlamayı da, dolaylı olarak düşünceyi ifade hürriyetine müdahale kabul etmektedir.⁵¹

⁴⁹ Bedri, Eryılmaz, "Avrupa İnsan Haklarına Göre İfade Özgürlüğü ve Türk Hukuku, İfade Özgürlüğü ve Türkiye ", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl: 58, S:2001/1, s. 253.

⁵⁰ Gölcüklü/Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitapevi, Ankara 1998, s. 318.

⁵¹ Bkz. AİHM'nin Öztürk. Türkiye; 28.9.1999 tarihli kararın Türkçe çevirisi için Yargı Mevzuatı Bülteni, 20.9.2000, S. 122, s.25.

İkinci fıkrasında bu özgürlüğün sınırlanabileceği durumları saymıştır. Bunlar; ulusal güvenliğin sağlanması, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlâkın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan sınırlamaların yapılabileceğini öngörmektedir. Devletlere tanınan sınırlama hakkı sınırsız değil, ilkeleri vardır. Demokratik toplumda hukuk tarafından yapılması zorunlu olan bir sınırlama olmalı, ve bu sınırlar demokratik toplumda hedeflenen meşru amaçlarla orantılı olmalıdır.⁵²

10- Örgütlenme ve Toplantı Özgürlüğü: Anayasa genel bir örgütlenme özgürlüğü tanımlamaktan ziyade farklı maddelerinde çeşitli örgütlenme biçimlerini tanımlayan ve güvenceye bağlayan hükümler içermektedir. Dernek ve vakıflar 33. maddede, sendika kurma hakkı⁵³ ve siyasi partiler ise 68. ve 69. maddelerde düzenlenmektedir.

Anayasa'nın 33/1. maddesinde herkesin izin almadan dernek kurabileceği, üye olabileceği veya üyelikten ayrılabilmesi düzenlenmiştir. Öte yandan altıncı fıkrası "*Silahlı Kuvvetler ve kolluk kuvvetleri mensupları ve görevlerinin gerektirdiği ölçüde Devlet memurları*" bakımından maddenin ilk fıkrasında düzenlenen haklara sınırlamalar getirilmesine izin vermektedir. Anayasa'nın 34. maddesinde, herkese tanındığı toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını düzenlemektedir. Bu konuda sözleşme ile Anayasa arasında fark yoktur.

AİHS.'in 11. maddesinin birinci fıkrası herkese toplantı ve örgütlenme özgürlüğünü vermekte ve bu özgürlük kapsamında özel olarak sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkı güvence altına alınmaktadır. İkinci fıkrasında, bu özgürlüğün sınırlanabileceği durumlar yani meşru amaçlar düzenlenmiştir. Bunlar ulusal güvenliğin, kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlâkın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır.

⁵² Bkz. AİHM'nin Gerger. Türkiye; 8.7.1999 tarihli kararın Türkçe çevirisi için Yargı Mevzuatı Bülteni, 24.10.2000, S. 125, s.51.

⁵³ Gölcüklü/Gözübüyük, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Turhan Kitapevi, Ankara 1998, s. 318.

Bu özgürlüğe yapılacak müdahalelerin “*hukuken öngörülmüş*” olmasını, AİHM aramaktadır.⁵⁴ “*Hukuken öngörülmüş*” olma söz konusu müdahale veya tedbirin iç hukukta yasal alt yapısının olması, aynı zamanda ilgili hukuk kuralının kişiler için ulaşılabilir nitelikte olması ve ilgili kurala uyulmamasının sonuçlarının öngörülebilir durumda olması, gerekmektedir. Örgütlenme ve toplantı özgürlüğü, sayılan sınırlama sebepleri nedeniyle demokratik toplumda gereklilik koşullarına uygun olarak müdahale edildiğinde, AİHM ölçülülük ilkesini olaya uygulamaktadır. Sınırlama sebebi ile getirilen müdahale arasında ölçülülük tespiti yapılmaktadır.⁵⁵ Yani takip edilen meşru amaçla getirilen kısıtlama arasında bir oran olup olmadığına bakılmaktadır.

AİHM söz konusu ilkeleri uygulayarak, kişilerin ortak çıkarlarını koruyup geliştirmede araç olarak kullandıkları örgütlerin, demokratik ve gelişmiş sivil toplumun olmazsa olmaz unsurlarından olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca örgütlenme ve toplantı özgürlüğünün Sözleşme’nin 9. maddesi ile düzenlenen düşünce, vicdan, din özgürlüğü ve 10. maddesi ile düzenlenen ifade özgürlüğü ile birlikte yorumlanması gerektiğini, çünkü bu maddelerin özü itibarıyla şahsi düşüncenin korunması ortak amacına hizmet ettiği görüşündedir.⁵⁶

AİHS ile Anayasa’nın örgütlenme ve toplantı özgürlüğünde belirlediği sınırlama nedenleri, benzerlik göstermektedir. Sözleşme’nin 11/2. maddesi; Anayasa’nın 33/3. maddesi dernekler ve vakıflar hakkında, 51/2. ve 51/5. maddesi sendikalar hakkında, özel sınırlama nedenleri ile birlikte, 34/2. maddesini toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkında birlikte karşılaştırıldığında Anayasa’nın Sözleşmeye göre bu özgürlük için daha ayrıntılı ve geniş kapsamlı sınırlama nedenleri düzenlediği anlaşılmaktadır. Bireysel başvuru yolu ile Anayasa Mahkemesine başvurulduğunda; ayrıntılı geniş kapsamlı anayasal düzenlemeyi Sözleşmede teminat altına alınan hak ve özgürlüklerin korunma düzeyini azaltmayarak ve uyumlu yorumlayarak karar vermesi beklenmektedir.

⁵⁴ Rekvenyi V. Hungary - : Başvuru No: 25390/94, .6.2005 tarihli karar, www.echr.coe.int sitesinden ulaşılabilir

⁵⁵ Gözübüyük, Şeref, Gölcüklü, Feyyaz, a.g.e, s. 379.

⁵⁶ Yasemin, Özdek, a.g.e., s. 259-260.

11- Mülkiyet Hakkı: Mülkiyet, kişi ile eşya arasındaki ilişkiden kaynaklanan, hukuk düzeni tarafından eşya üzerinde kurulmasına izin verilen, korunup düzenlenen, en geniş hakimiyet hakkıdır.⁵⁷ Kişi mülkiyet hakkına sahip olduğu eşyayı, kullanma, yararlanma, devretme, yok etme hakkına sahip olduğundan herkese karşı da bu hakkını ileri sürebilir. Aynı zamanda mutlak ve aynı bir haktır. Diğer tüm hakların mülkiyet hakkından türediği kabul edildiğinden hakların anası olarak adlandırılan⁵⁸ bu hak, temel hak ve özgürlükler içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Anayasa'nın mülkiyet hakkını düzenlediği 35. maddesinde gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyet hakkı yanında miras hakkına da sahip olduğu, bu hakkın kamu yararı amacıyla ve kanunla sınırlanabileceği düzenlenmiştir. Anayasa'nın 13. maddesi mülkiyet hakkının da içinde yer aldığı temel hak ve özgürlüklere yönelik sınırlama sebeplerini düzenlemiştir.

Sözleşme'nin ek Birinci Protokol'ün ilk maddesinin birinci paragrafında, gerçek kişiler ve tüzel kişilerin sahip olduğu mülkiyet hakkını herkesin saygı duyması gerekliliğini, ifade etmektedir. Yani devletler sınırları içerisinde mülkiyet hakkının dokunulmazlığını sağlamak zorundadırlar. Anılan maddede, mülkiyet hakkına yapılacak müdahalelerde uyulması gereken ilkeler de sayılmaktadır: Sınırlamanın kamu yararı meşru amacıyla yapılması, müdahalenin ulusal veya uluslararası hukuka uygun olması ve kamu yararı meşru amacı ile kullanılan aracın makul bir orantılılık ilişkisi içinde bulunması⁵⁹ ayrıca devlete, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını kontrol etme hakkını vermektedir.⁶⁰

Madenin ikinci paragrafında, devletlerin kamu yararı çerçevesinde egemenliklerinden kaynaklanan yetkilerini belirtmektedir. Bunlar "*mallar, vergiler, para cezaları ve diğer yükümlülükler*" dir. Bu düzenleme-

⁵⁷ Fikret, Eren, *Mülkiyet Kavramı*, Dr. A. Recai Seçkin'e Armağan, AÜHF Yayınları, No.351, Ankara 1974, s.766

⁵⁸ Şeref, Ertaş, (2006) "*Mülkiyet Hakkının Yeni Boyutu ve Bu Hakka Getirilen Daraltımların Anayasa ve İnsan Haklarına Uygunluğu*", Türk Medeni Kanununun Yürürlüğe Girişinin 80. Yılı Münasebetiyle Düzenlenen Sempozyum, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006, s. 135

⁵⁹ Bu ilke, AİHM içtihadı ile kabul edilmiştir

⁶⁰ Musa, Sağlam, *Bireysel Başvurusu Konusu Haklar, (1982 Anayasası ve 6216 Sayılı Kanun Çerçevesinde)*, s. 48.

den ayrıcalığı ifade eden kavramların da, mülkiyet hakkının unsurları arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Taşınır ve taşınmaz mallar ile alacaklar, parasal olan somut veya soyut her türlü değer mal mülk kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Soyut parasal değer kavramını açıklamakta fayda mülhaza edilmektedir. Soyut parasal değer mal olarak kabul edilmesinin şartı, meşru beklenti olarak tezahürünün olmasıdır. Meşru beklentinin gelecekte mevcut olacağı konusunda kişisel bir ümide değil, somut nitelikte kanun maddesine veya yargı kararı gibi bir hukuki belgeye dayanması aranmaktadır. Örneğin bir işletmenin müşteri çevresi, günlük hayatta sıkça kullanılan taksitli satışlar mülkiyet hakkının kazanılmasında meşru beklentiyi oluşturur. Birikimler, mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Parasal değerlerin ulusal mevzuata uygun elde edilmiş olması gerekmektedir. AİHM, hukuka aykırı elde edilmiş parasal değerleri, “*hakkın kötüye kullanılmaması ilkesi*” uyarınca Sözleşme kapsamında görmemektedir.⁶¹ Vergiler, para cezaları da mülkiyet hakkına konu kabul edilmektedir.⁶² Enerji ve doğal güçler, fikri ve sınaî mülkiyet hakları, bitkiler, tazminatlar, alacak hakları da mülkiyet hakkına konu olabilmektedir. Mülkiyet hakkı kavramını yukarıda ifade edildiği gibi geniş yorumlayan AİHM, korumanın boyutlarını konusunda aynı yaklaşımı göstermemiştir. Korumanın edinilmiş mallara yönelik olduğu, gelecekteki beklentileri kapsamadığı, verilen kararlardan çıkarılan sonuçtur.

Mülkiyet hakkından yoksun bırakma, kullanımının sınırlandırılması ve hakkın özü bakımından yapılan müdahaleler, mülkiyet hakkının ihlal şekilleridir. Mülkiyet hakkına müdahaleyi, salt kamu

⁶¹ Bkz. Phillips-Birleşik Krallık davası: Başvuru No: 41087/98, 5 Temmuz 2001, kararında uyuşturucu satan kişinin mallarının müsadere edilmesini mülkiyet hakkının ihlali olarak görmemiştir. Özellikle parag. 35 ve 53. www.echr.coe.int sitesinden ulaşılabılır.

⁶² Akkuş /Türkiye, Başvuru No: 19263/92, Karar Tarihi: 23.10.1997, kararında özetle; arazisinin kamulaştırma bedeli düşük tutulduğu iddiasıyla başvurunun Asliye Hukuk Mahkemesi’nde dava açtığı, kamulaştırma tarihinden itibaren işletilecek %30 faiz oranı ile ek bir bedel ödenmesine mahkemece karar verildiği, kararın temyiz edilmesi üzerine, Yargıtay’ın onama kararından 17 ay sonra kendisine ödeme yapıldığından; AİHM, devletin kendi alacaklarına %84 oranında faiz uygularken, yıllık enflasyon oranının %70 olduğu bir durumda, kamulaştırma bedelinin %30 temerrüt faizi ile ödenmesi kararı sonucunda oluşan durumu, mülkiyet hakkının ihlali kabul etmiştir. www.echr.coe.int sitesinden ulaşılabılır.

organları tarafından yapılması gerekmemektedir. Bireyler arasındaki uyumsuzlukların çözümünde uygulanan hukuka aykırılıklar veya çözümsüzlüğün kurumsallaştırılması gibi durumlar, kamusal güçlerin işleyişiyle doğrudan bağlantılı olduğundan; bireylerin oluşan zararlarının tazmini için fatura, devlete gönderilmektedir.

Sözleşme'nin 6. maddesinde "*medeni hak ve vecibelerle ilgili bir niza*" kavramı düzenlendiği için, AİHM mülkiyet hakkını içeren başvuruda aynı zamanda adil yargılanma ilkesini de uygulamaktadır. Mülkiyet hakkı ihlali iddiasıyla başvurucu, AİHM'e gelmeden önce iddiasını yetkili ulusal bir makama başvurma olanağından yoksun bırakılmışsa, Sözleşme'nin 13.maddesinin ihlali olup olmadığı değerlendirilmektedir. Ya da başvurucu ile emsal davalarda ulusal makamlar tarafından herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmış ise; 14. madde de düzenlenen "*Ayrımcılık Yasağı*" uygulanabilmektedir.

Bireysel başvuru kapsamında; Anayasa'nın 35. maddesi ile örneğin kamulaştırmayı düzenleyen Anayasa'nın 46. maddesi ve mülkiyet hakkı ihlali iddiasında yargılamanın uzunluğu noktasında adil yargılanma hakkı birlikte değerlendirilmesi beklenmektedir.

12- Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi: Eğitim hakkı, insanı öne çıkaran, insana değer veren, insanın şahsiyetine, yeteneklerine, onuruna saygıyı bütünleştiren, bireysel, sosyal ve kültürel bir haktır.⁶³ Eğitim hakkı evrensel, temel insan hakkı olarak kabul edilmiş olup, devletler bu hakkı kendi koşullarına uygun anayasalarında ve yasalarında düzenlemişlerdir.

Anayasa'nın 42. maddesinde hiç kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılmayacağı belirlenerek, din, dil, ırk, cinsiyet ayrımı yapılmadan her ortamdan gelen bireylerin bu hakka sahip olduğu anayasal teminat altına alınmıştır. İlköğretimin tüm vatandaşlar için zorunlu olduğu, eğitim ve öğretimin "*Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre ...*" yapılacağı ve milletlerarası antlaşmalar saklı kalmak şartıyla "*Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez*" ilkeleri düzenlenmiştir. Anayasa'nın 24/4.

⁶³ Mevlani, Ulusoy, *Eğitimin Anayasal ve Yasal Temelleri*, <http://www.amatorce.edebiyat.com/eser.asap?id=15368,2.12.2012>

maddesinde “*Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır*” denilerek, bu ders kişilerin tercihine bırakılmamıştır. Yoksul, başarılı öğrencileri burs veya başka yollarla destekleme, özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak hale gelmeleri için gerekli tedbirleri alma ödevi, devlete yüklenmiştir.

Sözleşmenin Birinci Protokolün 2. maddesinde düzenlenen eğitim hakkında; hakkın içeriği ve unsurları belirlenmemiş, devlete çocukların eğitim ve öğretiminde ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına uygunluğu sağlama görevi verilmiştir.⁶⁴ Devletin dini felsefi inançlara aykırı olacak şekilde eğitim vermesi yasaklanmıştır.⁶⁵ Maddenin birinci cümlesi tek başına ele alındığında devletleri özel okulları destekleme ve desteklememe konusunda özgür bıraktığı anlaşılmaktadır.⁶⁶

Bireysel başvuru kapsamında yer alan eğitim hakkı; Anayasa’nın 42., 24/4. ve 174. maddeleri ile birlikte değerlendirilerek Anayasa Mahkemesince karar verileceği, anayasal düzenleme ile Sözleşme arasında çatışma olmadığı görülmektedir.

13- Serbest seçim hakkı: AİHS’in Ek Protokolü’nün 3. maddesinde; devletlere, Yasama organlarını oluşturmak için “*serbest seçim*” yapma görevi verilmiştir. “*Serbest seçim*” kavramı; seçmenin belli taraf lehine oy kullanmak zorunda bırakılmamasıdır. Seçimler, herkesin düşüncelerini özgürce açıklayabileceği koşullarda, makul aralıklarla, gizli oyla yapılır. Halkın düşüncelerini özgürce ifade etmesinin güvence altına alındığı koşulları öngören madde; açıkça belirtilmemiş ise de,

⁶⁴ Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye, Başvuru No: 1448/04, Karar Tarihi 9.10.2007, kararında özetle; Türkiye’de zorunlu olarak okutulan din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin içeriği nedeniyle, alevi olduğunu söyleyen vatandaşımızın çocuğunun bu dersten muaf olması talebini, iç hukuk yollarını tüketerek AİHM’e başvurmuştur. Türk eğitim sisteminde ailelerin inancını saygıyı garantileyen uygulamalar irdelendiğinde, okul yönetiminin muaf tutulma isteğini her zaman geri çevirme yetkisinin olduğu, okutulan ders kitabının içeriği itibarıyla Sünni mezhebe göre hazırlandığından, farklı mezhebe mensup ailenin çocuğunun inancı arasında çatışma olabileceği değerlendirilerek eğitim hakkının ihlaline karar verilmiştir.

⁶⁵ Kjeldsen Busk Madsen ve Pedersen-Danimarka, Başvuru No: 5095/71, Karar Tarihi 7/12/1976, bkz. Doğru, Osman, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, cilt 1, 2004, s. 181.

⁶⁶ Osman, Doğru, Çeviri, İnsan Hakları Kararlar Derlemesi, cilt 1, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1998, s. 36-46; Aktaran Mesut Gülmez; Eğitim ve ‘İnsan Hakları Eğitimi’ Hakları; İnsan Hakları; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; 1. Baskı; İstanbul: Aralık 2000; s. 320.

ifade özgürlüğü yanında tüm vatandaşların seçme ve seçilme haklarını kullanırken “eşit muamele görme” ilkesini de içermektedir.⁶⁷

Sözleşme bireylere oy hakkı ve seçimlerde aday olma hakkı gibi, subjektif haklar tanımıştır. Sözleşmeye taraf devlet iç hukuk sisteminde oy kullanma yaşı, aday olma yaşı gibi subjektif hakları sınırlandırabilir, marjinal takdir hakkı⁶⁸ vardır. Anayasa'nın 67/3-5. maddesinde; on sekiz yaşını doldurmayanların, silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrencilerin, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç, ceza infaz kurumunda bulunan hükümlülerin oy kullanamayacakları düzenlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye Devleti marjinal

takdir hakkını kullanarak oy kullanma hakkını sınırlandırmıştır. Sözleşmeci devletler iç hukuklarında seçimlerin hangi aralıklarla yapılacağını, seçim sistemini ve seçimlerde uygulanacak barajları, belirleme hak ve yetkisine sahiptirler. Bu hak ve yetkinin sınırı; hakkın özüne dokunmama, sınırlandırmanın meşru amaca yönelik olması, müdahale için kullanılan araçların amaçla orantılı olmasıdır.

Anayasa'nın 67. maddesinde vatandaşların oy hakkı, seçimlerde aday olma hakkı ve siyasi faaliyette bulunma hakkı ile seçimlerde uygulanacak ilkeler düzenlenmiştir:

Sözleşme seçme ve seçilme hakkını, makul süre ile seçim yapılma esaslarını tek madde ile düzenlediği, Anayasa'nın 76. maddesinde ise Yasama organına milletvekili seçilme yeterliliğinin düzenlendiği, Sözleşme'de “makul aralıklarla” seçim yapılma esasına karşılık Anayasa'nın 77. maddesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seçim dönemi düzenlenmiştir. Seçimlerin olmazsa olmazı partiler ilişkin mevzuatın uygulanmasından kaynaklanan ihlal iddiaları, bireysel başvuru kapsamında olduğu düşünülmektedir. Serbest seçim hakkına

⁶⁷ Aziz-Kıbrıs, Başvuru No: 69949/01, Karar Tarihi: 22.6.2004, kararında özetle; Güney Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıs Türk'ü İbrahim Aziz'e seçimlerde oy kullandırılmamasını, eşit muamele görme ilkesinin ihlali olarak değerlendirmiştir. Bkz. ECtHR, Case of Aziz v. Cyprus.

⁶⁸ Kıta Avrupa Hukuku'ndan faydalanarak geliştirilen bir kurumdur. AİHM bu kavramı geliştirerek esneklik sağlamıştır. Günlük hayatta insan ve toplumla doğrudan muhatap olan kurumlarda, ulusal makamlara tanındığı takdir hakkıdır. Marjinal takdir hakkının uygulandığı alanlarda Ortak Avrupa Standardı belirlenmemiştir, diyebiliriz. Örneğin dinle ilgili durumlar, kürtaj gibi her ülkede farklı yorumlanan kurumlarda uygulanmaktadır.

ilişkin bireysel başvurularda; ifade ve örgütlenme özgürlüğü kurumlarının bir arada değerlendirilmesinin söz konusu hak ve özgürlüklerin amacına ve ruhuna uygun olduğu düşünülmektedir. Milletvekili seçilme kriterleri, seçim sistemi gibi düzenlemeler AİHM’nce Türkiye Devleti’nin marjinal takdir hakkı içinde değerlendirilse de; Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruda hak ve özgürlükleri, üstün norm olan Anayasayı yorumlayarak koruyabileceği unutulmamalıdır.

14- Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması (Etkili başvuru hakkı): Sözleşme’nin 13. maddesi, taraf devletlerin Sözleşme’deki haklarından birinin ihlali iddiasını dile getiren kişinin, iç hukukta hak ihlalini ve sonuçlarını ortadan kaldıracak nitelikte bir başvuru yoluna sahip olmasını anlatır. İç hukuktaki bu yolun etkili kabul edilebilmesi için hem teori hem de uygulamada etkili, yeterli ve ulaşılabilir olması gerekir.

Diğer yandan bu madde “*Bu Sözleşme’de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes*” ibaresine yer vererek hakkın kapsamını, AİHS’de güvenceye alınan haklarla sınırlı tutmaktadır. Ayrıca AİHS koruma sisteminin ulusal otoriteler karşısında ikincil niteliğinin sonucu olarak kabul edilen iç hukuk yolunun mutlaka yargısal olması gerekmemektedir. Etkili kabul edilmesi için önemli olan o yolun teorik ve hayali olmaması gerçekten mevcut olması, yani sonuç doğurucu nitelikte olmasıdır.

Sözleşmeye göre daha geniş bir hak ve özgürlükler listesi ortaya koyan Anayasa ise 40. maddesinde “*Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes*” e ilgili makama başvuru hakkının verilmesini, devletin işlemlerinde onlara karşı gidilebilecek hukuk yollarını göstermesini ve devletin verdiği zararı karşılama yükümlülüğünü düzenlemektedir.

Bireysel başvuru hakkının kapsamını belirlerken her iki metnin çakıştığı noktaların dikkate alınması gerektiğine göre etkili başvuru hakkı ihlali iddiaları, Sözleşme’deki haklarla sınırlı olarak yapıldığı takdirde mi dikkate alınabilecektir? Anayasa’nın bireysel başvuru kurumunu düzenleyen 148/3. maddesinde herkesin “Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin” ihlali halinde başvuru yapabileceği belirlenmiştir.

Etkili başvuru hakkı, ileri sürülen ihlale ilişkin yeterli bir çare oluşturabilmesi yani ihlalin meydana gelmesini veya devam etmesini önleyebilmesi yada başvuru sahibinin ihlal karşısında tatmin sağlama yetkisine sahip olması gerekir.⁶⁹

15- Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı: Anayasa'nın Genel Esaslar başlıklı Birinci Kısımın 10. maddesinde eşitlik ilkesi düzenlenmiştir. Eşitlik ilkesinin yorumunu Anayasa Mahkemesi pek çok kararında⁷⁰ yapmıştır. Eşitlik ilkesinin amacı, aynı durumda bulunan kişilerin yasalar karşısında aynı işleme bağlı tutulmalarını sağlamak, ayırım yapılmasını ve ayrımcılık tanınmasını önlemektir. Bu ilke, birbirinin aynı durumunda olanlara ayrı kuralların uygulanmasını, ayrımcılıklı kişi ve toplulukların yaratılmasını engellemektedir. Aynı durumda olanlar için farklı düzenleme eşitliğe aykırılık oluşturur. Anayasa'nın amaçladığı eşitlik, mutlak ve eylemli eşitlik değil hukuksal eşitliktir. Aynı hukuksal durumlarda bulunanlara aynı, ayrı hukuksal durumlarda bulunanlara ayrı kurallar uygulanırsa, Anayasa'nın öngördüğü eşitlik ilkesi ihlal edilmiş olmaz.

AİHS'in 14. maddesinde düzenlenen ayrımcılık yasağı kuralından maksat bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma durumunda hiçbir ayrımcılık yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Yedinci Protokolün 5. maddesinde eşler arasında eşitlik olarak, Onikinci Protokolün 1. maddesi ile bu Protokole taraf olan bir devletin iç hukukunda tanıdığı bütün haklar bakımından ayrımcılığı yasaklayan genel bir kural olarak düzenlenmiştir. Oysa Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesinin kapsamı çok daha geniştir ve mevzuatta yer alan bütün haklar bakımından eşit olmayan işlemleri yasakladığı anlaşılmaktadır. Temel hak ve hürriyetlerin korunması başlığı altında Anayasa'nın 40. maddesinde olduğu gibi 10. maddesindeki eşitlik ilkesinin kapsamı Sözleşmeye göre geniş düzenlenmiştir. Anayasa'nın bireysel başvuruyu düzenleyen maddesi gereğince Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından henüz Yedinci ve Onikinci Protokoller onaylanmadığından Sözleşmenin 14. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağı kuralı genel çerçeveyi belirleyecektir.

⁶⁹ Özcan, Özbek, Türk Hukukunda Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı, 2. Baskı; Ankara 2013, s.303.

⁷⁰ AnayasaMahkemesi,E.2009/47,K.2011/51,17/3/2011,http://www.anayasa.gov.tr/index.php?!=manage_karar&ref=show&action=search&id=24

SONUÇ

Hukukun üstünlüğü, kamu yararı, orantılılık, silahların eşitliği gibi insan hakları bakımından önemli olan bu gibi kavramlara kazandırdığı anlam ve belirlediği standartlar ile AİHM'in içtihatlarının, Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin hukuk dünyalarında oluşturduğu etki önem arz etmektedir.⁷¹ Bireysel başvuru kurumunun uygulanmaya başlandığı 23 Eylül 2012 tarihinden sonra ise, Türk Hukuk dünyasında evrensel ilkelerin yorumunu, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında AİHM'nin belirlediği asgari düzeye paralel veya bir adım ötesine giderek daha ileri bir koruma arzusunu Anayasa Mahkemesinin gerçekleştirmesi beklenmektedir.

Anayasal içtihat oluşturma konusunda en yetkin olan Anayasa Mahkemesi temel hak ve özgürlüklerin ihlalleri hakkında vereceği kararlar ile ülke içinde hukukun objektifleştirilmesine yani belirlilik kazandırma, tereddütlerden arındırma işlevi istikrar kazandıkça kamunun tüm organlarına yol gösterme ve hukuk güvenliğini sağlama rolü tartışılmaz olacaktır.

Ülkemizin Yargı dünyasında yaşanan, yapısal sorunları oluşturan yoğun iş yükü ve sık aralıklarla yapılan mevzuat değişiklikleri, uygulayıcıların AİHM'nin içtihatlarından haberdar olmayışları ve hatalı yorumları aynı zamanda AİHM'in verdiği ihlal kararlarının sebebini oluşturmaktadır. Ancak yapılan yasal düzenlemeler, bireysel başvuru kurumunun yürürlüğe girmeden önce ve halen aralıklarla devam eden bilgilendirme seminerleri, sempozyumlar, uygulayıcıların eğitilmesine yönelik büyük adımlardır.

Üniversitelerin bilimsel toplantıları ve yayınları, akademik çalışmaları ile yapacakları teorik destek, yargı organlarının kendi görev alanları ile ilgili karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerilerini içeren yapıcı diyaloglar, baroların, insan hakları örgütleri gibi sivil toplum kuruluşlarının bilgilendirilme çalışmaları, bireysel başvuru kurumunun toplumda anlaşılmasını sağlar iken ihlale neden olan işlem ve eylemlerin azalmasını sonucunu oluşturacaktır.

⁷¹ Özcan, Özbey, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Yöntemleri, 3. Baskı, 2008, Önsöz.

Bireysel başvuruyu başarılı uygulayan ülkelerin Anayasa Mahkemeleri ile yapılacak müzakereler, AİHM'si ile yürütülecek işbirliği, dayanışma, güvene dayalı platform oluşturulması önemli görülmektedir.

Türkiye AİHM'nin zorunlu yargı yetkisini 1987'de kabul etmiş olsa da, 23.9.2012 tarihinden sonra bireysel başvuruların Anayasa Mahkemesi'nin önüne taşınması ile, başta yargı mensupları olmak üzere tüm kamu otoritelerini Anayasa'ya ve Sözleşme'ye uygun davranmayı teşvik ederek zorlayacağı değerlendirilmektedir.⁷²

KAYNAKLAR

- A.Feyyaz, Gölcüklü, A.Seref, Gözübüyük, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, 2003, s. 221.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*
- APT, The Definition of Torture: Proceedings of an Expert Seminar, Cenevre, APT, 2003 ve Rodley, Nigel, he Treatment of Prisoners under International Law,, Oxford Uni. 1999, s. 75-107.
- Av. Sadak, Murat, Mağdurun Kanun Yollarına Başvuru Hakkı, s.15
- Bahadır, Kılınç, Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği, Anayasa Yargısı 25, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2008, s.23.
- Baki Kuru 1 Ramazan Arslan 1 Ejder Yılmaz, Medeni Usul Hukuku, ders kitabı, Ankara 1986, s. 458.
- Bedri, Eryılmaz, "Avrupa İnsan Haklarına Göre İfade Özgürlüğü ve Türk Hukuku, İfade Özgürlüğü ve Türkiye ", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl: 58, S:2001/1, s. 253.
- Beytullah, Özer, "1982 Anayasası'nda suç ve cezalara ilişkin esaslar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bölümler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Anayasa Hukuku Bölümü, Ankara, 2008, s.42.
- Doğru, Osman, Çeviri, İnsan Hakları Kararlar Derlemesi, cilt 1, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1998, s. 36-46; Aktaran Mesut Gülmez; Eğitim ve 'İnsan Hakları Eğitimi' Hakları; İnsan Hakları; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; 1. Baskı; İstanbul: Aralık 2000; s. 320
- Dr. Musa, Sağlam, Bireysel Başvurusu Konusu Haklar, (1982 Anayasası ve 6216 Sayılı Kanun Çerçevesinde), s. 48.

⁷² Özcan, Özbey, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında Değerlendirilmesi, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Ekim 2012, S.11, s.43.

- Ersan, Şen, "Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması", Kazancı Kitap Ticaret A.Ş. İstanbul, 1996, s.7.
- Feyyaz, Gölcüklü, "Yargılama Makamları Önünde Makul Süre", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Mayıs-Eylül 1991, C:I, S:2-3.
- Fikret, EREN, Mülkiyet Kavramı, Dr. A. Recai Seçkin'e Armağan, AÜHF Yayınları, No.351, Ankara 1974, s.766
- Gölcüklü/Gözübüyük, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Turhan Kitapevi, Ankara 1998, s. 318.
- Hakan Atasoy, Türk Hukukunda Bireysel Başvuru Yolu, Türkiye Adalet Akademisi, S.9, s.96.
- Kjeldsen Busk Madsen ve Pedersen-Danimarka, Başvuru No: 5095/71, , Karar Tarihi 7/12/1976, bkz. Doğru, Osman, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, cilt 1, 2004, s. 181.
- M.Yavuz Sabuncu, Selin Esen Arnwine, Türkiye İçin Anayasa Şikayeti Modeli Türkiye'de Bireysel Başvuru Yolu, Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Sayı 21, s.230.
- Muhammet, Özkes, "Oyun Teorisi-Hukuk Uygulaması ve Adil Yargılanma Hakkı", Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi, 14. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2005, s. 82.
- Niyazi M., Öktem, Özgürlük Sorunu ve Hukuk, İstanbul, 1977, s.56-57.
- Oktay, Uygun, Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Dizisi 3, Ankara, 1996, s. 9
- Osman, Doğru, ve Atilla, Nalbant, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, 1. cilt, Şen Matbaa, Ankara, 2012, s. 14.
- Özcan, Özbey, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Yöntemleri, 3. Baskı, 2008, Önsöz.
- Özcan, Özbey, Türk Hukukunda Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı, 2. Baskı; Ankara 2013, s.303.
- Serap Yazıcı, Yeni Bir Uygulama Olarak Anayasa Şikâyeti-Konuşma, AİHM VE Türkiye II, Anayasa Şikâyeti ve AİHM, Uluslararası Sempozyum, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Yayın No: 8, Ankara, 2010, s. 10
- Sultan, Üzeltürt, 1982 Anayasası ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine Göre Özel Hayatın Gizliliği Hakkı, Beta Yayınları, 2004, İstanbul, s. 171.
- Şeref, Ertaş, (2006) "Mülkiyet Hakkının Yeni Boyutu ve Bu Hakka Getirilen Daraltımların Anayasa ve İnsan Haklarına Uygunluğu", Türk Medeni Kanununun Yürürlüğe Girişinin 80. Yılı Münasebetiyle Düzenlenen Sempozyum, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006, s. 135.
- Yargı Mevzuatı Bülteni, 20.9.2000, S. 122, s.25.
- Yasemin, Özdek, "İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye", TODAİE Yayınları, Ankara, 2004. s. 218.
- Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
www.kpssshazirlik.net/.../109-turkiye-avrupa-insan-haklari-sozlesmesi.

Türk Dil Kurumu sitesinden alınmıştır,<http://tdkterim.gov.tr/bts>
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf>.
www.echr.coe.internet sitesinden ulaşılabilir
<http://www.kararara.com/yargitay/9cd/k2004.htm>
<http://www.un.org/documents/ga/res/39/a39r046.htm>
<http://www.humanlawjustice.gov.tr/Upload/Dergiler/taad1/68.pdf>. www.devrimaydin.com/docs/kanun_yollari.pdf,s.1.http://hukuk.erzincan.edu.tr/dergi/makale/2006_X_2_16.pdf,s.1.
<http://www.anayasa.gov.tr/>, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2170:avrupa-insan-haklari-sozlesmesi-ve-eki-protokollerde-yer-alan-haklar-ve-ozgurlukler&catid=47:makaleler&Itemid=125.
<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/sozlesmeler.htm>. <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr>.
<http://www.amatorceedebiyat.com/eser.asap?id=15368>